

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2
0
2
4

No 3

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 796 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 30-martda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalendarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Экологические и альтернативные заполнители для бетона в условиях Узбекистана.....	10
Акрамов Хуснитдин Ахрарович, Тохиров Жалолiddин Очилович, Самадов Хомид Самандарович	
Investitsion marketingni rivojlantirish asosida mintaqa investitsiya jozibadorligini oshirish	16
Ahmedov Alim Babaniyozovich	
O'zbekistonda yashil budjetlashtirish, energiya samaradorligi va issiqxona gazlari emissiyasi.....	22
Pulatov Dilshod Haqberdiyevich, Qulliyev Ulug'bek Mirzayevich, Mamanov Alisher	
Development of the Digital Economy as a Trigger of the Economic Growth of the New Uzbekistan.....	28
Luiza Sayfullovna Makhmutkhodjaeva, Umarova Shahnoza Akbarovna	
Oliy o'quv yurtlarida matematik statistikani o'qitishning xususiyatlari.....	34
Shamsiyev Damin Najmiddinovich, Aymatova Farida Xo'razovna	
Turizm tadbirkorlikning o'ziga xos xususiyatlari	37
Mardonova Dilafuz Kosimovna	
Oziq-ovqat xavfsizligi ta'minoti: O'zbekistonda mayonez importini notarif tartibga solish va ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari.....	41
Muratova Shohista Nimatullayevna, Nomozov Azizbek Xayrulla o'g'li	
Mamlakatimizga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda qimmatli qog'ozlar bozorining o'rni va roli	46
Akramov Azamat Ramziddinovich	
Mamlakatning iqtisodiy va ekologik rivojlanishida elektromobil sanoatini rivojlantirishning ahamiyati	53
Iminov Mahmudjon Azimjon o'g'li	
Hududiy eksport salohiyatini oshirishning marketing strategiyasi.....	60
Jiyamuratov Rustam Nuriddinovich	
Turistik kompaniyalar moliyaviy barqarorligini baholash usullarini takomillashtirish kompaniya moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim mezonini.....	65
Jo'rayev Behzod Nuraliyevich	
Iste'molchilarni xulq-atvori modellari asosida marketing strategiyalarini shakllantirish.....	70
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna	
Hisob siyosati va unda biologik aktivlar hisobini yoritib berish tartibini takomillashtirish	75
Mirzayeva Nargiza Batirovna	
Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarning o'rni.....	80
Otajonova Charosxon Polvonquli qizi	
Innovatsion menejment va raqamli transformatsiyalarni joriy etishning metodologik asoslari.....	84
Quldoshev Asliddin Tursunovich	
Strategik boshqaruvda xususiy kapital samaradorligini baholash.....	89
Nasriyeva Zebiniso A'zam kizi, Mavlyanova Dilobar Maxkamovna	
Mintaqalarni innovatsion rivojlantirish istiqbollari tashkiliy tuzilmalarini takomillashtirishni boshqarish yo'llari	100
Xodjamuratova Gulbaxar Yuldashevna	
Meva-sabzavot eksporti barqarorligini ta'minlashning ekonometrik tahlili	105
Shamsiyeva Feruza Muratxodjayevna	
Зарубежный опыт активизации экономической активности домохозяйств.....	111
Бердиев Гайрат Ибрагимович, Маликова Севинч Телман кизи, Люсииков Артемий Александрович	
The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: A Case Study of Uzbekistan.....	116
Abdulla Ibragimov, Keldiyorov Shakhriyor Ilyos O'g'li	

Mintaqada sanoat ishlab chiqarish rivojlanishining kambag'allikni qisqartirishdagi ahamiyati	121
Abdullayev Habibullo Asadulla o'g'li	
Global iqtisodiyot sharoitida islom moliyasi mezon va tartiblarini joriy etishdagi muammolar va yechimlar	125
Abduvosidova Gulandom Abdurashid qizi	
Amerika Qo'shma Shtatlari tajribasida biznes subyektlarini toifalarga ajratish amaliyotining xususiyatlari	131
Akobirova Nodira Najmiddin qizi	
O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini innovatsion rivojlanish yo'llari.....	135
Axmedova Nafisa Amirddin qizi	
Strategic directions of integration of Uzbekistan into the international hospitality industry	140
Bekmurodova Laylo Tursunmamatovna	
Surxondaryo viloyatida parrandachilikni rivojlantirish ko'rsatkichlarini prognozlash va modellashtirish.....	144
Bobomuratov Imomqul Islamovich	
Mamlakatimizda chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishning hozirgi holati va uning tahlili.....	149
Talipova Dilfuza Nabiyeвна	
Agrar soha korxonalarining moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish.....	154
Erkinxojiyev Ismoiljon Ikromjon o'g'li	
Analysis of the Influence of Macroeconomic Indicators on State Budget Tax Revenue	158
Meyliev O. R., Gofurova K.	
Mahalliy budjet xarajatlarini hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri.....	166
Hazratqulov Shahboz Boboqul o'g'li	
Influence of Digital Technologies on Economic Growth of the Republic of Uzbekistan.....	170
Igamberdiyeva Kunduz Ergashevna	
Transmilliy kompaniyalarning tashqi bozorlar uchun marketing strategiyalari va marketing tadqiqotlarini o'tkazish amaliyoti	174
Jo'rayeva Zilola Turobovna, Saidova Dilnozaxon Odiljon qizi	
Tijorat banklari tomonidan investitsiya loyihalarini moliyalashni rivojlantirish imkoniyatlari.....	178
Kamilova Iroda Xusniddinovna	
Korxonalarda inqirozga qarshi moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish	183
Latipova Shaxnoza Maxmudovna	
Tijorat banklari faoliyatida onlayn tizimlarining tutgan o'rni va ularning rivojlanishi.....	188
Raxmataliyev Muzaffar Eshdavatovich	
Aholi farovonligini oshirishda tadbirkorlik faoliyatining ta'sirini baholashning nazariy asoslari	194
Fayziyeva Dilsuz Bahodirovna	
O'zbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga o'tish samaradorligini oshirish.....	200
Mirzayev Bexruz Abdulla o'g'li	
Andijon viloyatida kambag'allik darajasini qisqarishiga ta'sir etuvchi ko'rsatkichlar	214
Musaeva Ziyoda Allayarovna	
O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi eksportida marketing muammolari	218
Musyeva Shoirazimovna, Agzamov Avazxon Talgatovich	
Respublikamizda parranda bosh sonining hozirgi holati va uning istiqbollari.....	223
Akramova Nargiza Axrorovna	
Menejmentda ishbiarmonlik kommunikatsiyalaridan foydalanishda optimal strategiyalarini qo'llash shart-sharoitlari.....	227
Narzullayeva Gulchehra Salimovna, Shadiyeva Madina Djaloliddin qizi	
Raqamlashtirish sharoitida innovatsion faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari	231
Nazarova Latofat Toirjon qizi	
O'zbekistonda masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari.....	235
Nurmuxammedov Matlab Yunusovich	

Davlat aktivlarini samarali boshqarish hamda nazorat qilishni takomillashtirish.....	240
Mirzayev O., Nazarov G'ayrat Olim o'g'li	
Talabalarining oilali bo'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv.....	246
O. U. Shomurodov, Z. U. Uroqov, A. T. Ablahatov, A. A. Suyarov, J. S. Urazov	
Methodological Aspects for Branding in Private Schools.....	251
Odilova Sitora Sayfitdin qizi	
Совершенствование процедуры оценки эффективности и результативности расходов государственного сектора.....	256
Олимов Элёр Фазлиддин угли, Искандаров Суннатилло Бахриддин угли	
Logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda blokcheyn texnologiyalardan foydalanish	261
Rajabov Orzujon Mamasoliyevich	
Markaziy Osiyoda energetika bozorini rivojlantirishning kelgusi istiqboli va imkoniyatlari.....	267
Saidov Mash'al Samadovich, Umarova Irodaxon Nuraliyevna	
Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda sug'urta bozorining innovatsion usullaridan foydalanishning konseptual asoslari	275
Narzullayeva Gulchehra Salimovna, Saidova Dilnozaxon Odiljon qizi	
Oliy ta'limda boshqaruv strategiyalari va ularni amalga oshirish mexanizmi.....	279
Saidqulova Firuza Farmonovna	
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromadlarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari	283
Salimov Sherzod Baxtiyorovich	
O'zbekiston Respublikasidagi mavjud suv resurslarining iqtisodiy holati tahlili	288
Shanazarova Gulyora Baxtiyarovna	
Tijorat banklari kredit risklarini kamaytirish yo'llari.....	294
Tulkinova Maftuna Anvarbek qizi	
The use of Intellectual Systems in the Improvement of the Educational Process Management System in Higher Educational Institutions.....	303
Umarova Dilfuza Rakhmatilla qizi	
Oliy ta'lim tizimida yangi iqtisodiy mexanizmlarni shakllantirish.....	307
Xakimov Dilshodjon Rahmonaliyevich	
Global iqtisodiy sharoitida moliyaviy hisobotlar auditida muhimlikni baholashni xalqaro stanadartlar asosida takomillashtirish.....	311
Xasanova Nasiba Tolliboy qizi	
Qurilish materiallari sanoatida innovatsion klasterlarni tashkil etish istiqbollari.....	314
Yuldasheva Kamola Miraliyevna	
Oliy ta'lim muassasalarida gibrud bulut xizmat modelini qo'llash mexanizmini ishlab chiqish	319
Zaripov Bahodir Bobomurod o'g'li	
Роль инвестиций в системе железнодорожного транспорта в Республике Узбекистан	325
Акбарова Лайло Упашевна	
Gidrotexnik inshootlar betonlarini samaradorligini tahlil qilish va oshirish natijalari.....	330
Asqarov B. A., Karimov M. U., Xolmirzayev S.T., Obidjonov J. T.	
Maxsus iqtisodiy zonalar hududiga jalb etilgan investitsiyalar to'g'risida	334
Davlayev G'olib Ashurovich	
Yangi xizmat turi xizmatlar sohasini innovatsion boshqarishning metodologiyasi	337
Djurayeva Dilnoza Davron qizi	
Mintaqalar innovatsion salohiyatini baholashning uslubiy yondashuvlari.....	343
J. A. Ismatullayev, D. X. O'rinov	
Milliy qayta sug'urtalovchilarning xalqaro sug'urta bozoriga kirib borishi va kutilayotgan xavf-xatarlar	348
Jorabayev Jasur Abduraxmanovich	

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tovarlar auditi natijalarini auditorlik hisobotida aks ettirish tartibi	354
Ibragimov M. M., Ergashev O. F.	
Turistik destinatsiyalarni tashkil etish va rivojlantirishning xorijiy tajribalari	358
Karimov Anvar Aktam o'g'li	
Jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlarini hisoblash va undirish samaradorligini oshirish yo'llari.....	362
Qurbonov Muxiddin Abdullayevich	
Iqtisodiy xavfsizlikning institutsional tizimini tadqiq etishga uslubiy yondashuvlar.....	367
Mamatov Axmetjon Atajanovich, Allaberganov Zakir Gayibovich	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlari	373
Mamatov Mamajan Axmadjonovich	
Paxta-to'qimachilik klasterlari eksport faoliyatini rivojlantirishning xorij tajribasi.....	380
Mansurov Saidxo'ja Kamalovich	
Korxonalar raqobatbardoshligini oshirish muammolari va dolzarb vazifalari	386
Musyeva Shoira Azimovna	
Устойчивый и инклюзивный рост: взаимосвязь экономического прогресса с социальным равенством и экологическим управлением	390
Нодирбек Холбаев	
Mintaqalarni investitsion jozibadorligini taraqqiyot strategiyasiga ta'sirini statistik baholash.....	396
Nuriddinov Zufar Akbarovich	
Финансирование каракулеводства: преодоление финансовых вызовов в пустынных регионах Узбекистана	402
Нуриллаев Жамолиддин Ярашевич	
O'zbekiston investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish.....	408
Oybek Elmuratov	
Intellectual mulkning iqtisodiy mazmuni va tarixiy rivojlanish bosqichlari	411
Maxmudova Nargiza Davlyat qizi	
Implementation and use of Digital Technologies in Logistics Abstract.....	416
Kushakova Mamura, Koshakova Mukhlisa Surat qizi	
Innovatsion iqtisodiyot tushunchasining mazmun mohiyati	421
Abduqaxorov Bekzod O'tkir o'g'li	
Raqamlashtirish iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida.....	426
Mamajonova Durdonahon Mamaruzi qizi	
O'zbekistonda tashqi savdoni notarif usullar orqali tartibga solishning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri.....	431
Norqobilov Akobir Iso o'g'li	
Инновационные методы переработки горных отходов для экологической устойчивости в Узбекистане	437
Аскарлов Бахтиер Аскарлович, Собирова Мукаддас Хамидуллаева	
Опыт зарубежных стран по стимулированию производства сельскохозяйственной продукции и перспективы внедрения в Узбекистан.....	442
Холиков Сулаймон Уткир угли	
Xo'jalik yurituvchi subyektlarda strategik boshqaruv hisobini tashkil qilishning uslubiy jihatlari.....	447
Pardayeva Shahnoza Abdinabiyevna	
O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishni statistik tahlili.....	452
Sayfullayev Siddik Nosirovich	
Sug'urta tashkilotining innovatsion risklarini baholash.....	457
Sattorov Shoxrux Maxmudjon o'g'li	

Kapital bozori rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari	462
Turdiyeva Uzayda Omirbayevna	
Адаптивный искусственный интеллект в управлении человеческими ресурсами.....	469
Хайдарова Малика Шокирджановна	
Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy mablag'lardan samarali foydalanishga xizmat qiluvchi zamonaviy va istiqbolga mo'ljallangan huquqiy asoslarning yaratilganligi to'g'risida.....	478
Xayriddinov Shuxrat Botirovich	
Investitsiya loyihalariga ta'sir qiluvchi risklarni sifat jihatdan baholash usullarining o'ziga xos xususiyatlari	482
Shaislamova Nargiza Kabilovna	
Tijorat banklari tomonidan investitsion loyihalarni kreditlash tartib va ularni takomillashtirish yo'llari	491
Yunusova Ozoda Anvarjon qizi	
Hududlar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda soliq salohiyatini oshirishning nazariy jihatlarini	498
E. N. Raximov	
Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tuzishning zarurligi.....	504
Avazov Iloxom Ravshanovich	
Inson resurslarini boshqarishning innovatsion usullarini joriy etish vositalarini ishlab chiqish.....	509
Djuraeva Guzal Shavkatovna	
Agrar soha korxonalarining moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish.....	513
Erkinxojiyev Ismoiljon Ikromjon o'g'li	
Korporativ qimmatli qog'ozlar asosida korxonalarni moliyalashtirishning ilg'or xorij tajribalari.....	517
Igitov Jurabek Kuzibekovich	
The impact of corporate governance on firm performance and financial stability	524
Muhammadyor Yunusov	
Mintaqalarda kamg'allik darajasini pasaytirish va xorij tajribasidan foydalanish yo'llari.....	537
Musulmonova Shahlo Nasriddinovna	
Makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash soliq ma'muriyatchiligini samarali tashkil etish yo'llari	541
Mutalova Dilorom Maxamadjanovna, Kenjaboyeva Nigina	
Iqtisodiy savodxonlik hamda tadbirkorlik qobiliyati o'rtasidagi to'g'ri nisbatdagi bog'liqlik munosabatining fundamental asoslari.....	544
Tuxtayeva Muyassar Shovkat qizi	
Korxonalarning bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari.....	550
Umarova Hulkar Umidulloevna	
O'zbekistonda korxonalar boshqaruvida kadrlar salohiyatidan foydalanish amaliyotini rivojlantirishning xorij tajribasi	555
Do'stova Aziza Qahramonovna	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv tizimining xususiyatlari.....	559
Iroda Majidova	
Ziyorat turizmini rivojlantirishning muhim xususiyatlari	565
Mirzayev Qulmamat Jonuzoqovich, Shukurov Tohirjon Izzatullo o'g'li	
Qandolat mahsulotlari bozorida marketing tadqiqotlarini asosiy yo'nalishlari	569
Tuychiyeva Vasila Faxriddin qizi	
"Зелёная экономика" как фактор повышения экономического роста страны.....	573
Тураева Адиба Икрамовна	
Oilada sarf-xarajatlar samarasiga erishishning muhimligi.....	580
Xasanov Rustam Rabimovich	
Aholi farovonlik darajasidagi farqlarni tartiblash yo'nalishlari.....	583
Xasanov Rustam Rabimovich, Turdiyev Zoxidjon Rustamovich	

Совершенствование оценки стоимости объектов недвижимости в Узбекистане на основе зарубежного опыта.....	588
Хомитов К. З., Халилова Л. Ш.	
Mamlakatimizda qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishda xorij tajribalaridan foydalanishning ahamiyati.....	594
Choriyeva Nigina Kaxramonovna	
Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish yo'llari	598
Alimbayeva Sevara Alimbayevna	
Yengil sanoatni rivojlanishida Germaniya tajribasi.....	601
F. Jumaniyazova, G'ulomov Ibroxim Rustam o'g'li	
The efficiency of usage of Islamic finance instruments in security market.....	607
Khasanov Umarbek Begmat ugli	
Tadbirkorlik subyektlari eksportini rivojlantirishda raqamli platformalardan foydalanishning xorijiy tajribalari va ulardan foydalanish yo'llari.....	613
Mamasoatov Dilshod Ravshanovich	
O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini tashkil qilinishining hozirgi holati va muammolari	621
Nutfulloev Tolib G'olib o'g'li	
Mehnat bozorida raqamli texnologiyalardan foydalanish metodologiyasini takomillashtirish	627
Maxammadiyev M. M.	
Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish sharoitida mahsulot tannarxini optimallashtirish asoslari.....	632
Narzullayeva Gulchehra Salimovna	
Elektron pullarni rivojlantirish yo'llari	636
Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Egamberganov Mirzabek Odilbek o'g'li	
Загрязнение окружающей среды в Узбекистане: проблемы, причины и пути решения	644
Ишонкулова Феруза Асатовна, Шукуров Тимур Умидович	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarini transformatsiyalash modeli orqali takomillashtirish	649
Norov Akmal Ruzimamatovich, Norova Nozima Nabiyeвна	
Land Tax Received From Individuals and its Share in the Budget of the Republic of Uzbekistan	656
Hakimov Feruz Khurshid ugli	
O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyot va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq xarajatlar tahlili.....	659
Isaxonova Ruxshona Muzaffar qizi, Sharapova Mashxura Azadovna	
Qurilish xizmatlari ma'lumotlar tizimini takomillashtirish imkoniyatlari.....	665
Nurfayziyev Zayniddin Boymurodovich, Nurfayziyev Elyor Zayniddinovich	
Ipotekali kreditlashni rivojlantirishning xorijiy davlatlar tajribasi va uni O'zbekistonda tatbiq etish yo'llari	670
Turdiyev Shaxriddin Erxonovich	
Suv resurslaridan foydalanishda xorij tajribalari	675
Berdiyev Anvar Abdivaliyevich	
Auditda yetarli va mos dalillarni to'plash tartibi	681
Meliyev Isroil Ismoilovich	
"Yashil" iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishi.....	686
Urunbayev Saparbek Samatovich	
Uy-joy fondini boshqarish samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari.....	692
Xolmuradov Raxmatilla Ne'matillaevich	
O'zbekiston mahsulotlarining tashqi bozordagi raqobatbardoshligi xususiyatlari va onlayn platformalar.....	699
Baymuradov Shoxrux Maxmudovich	
Factors affecting investment attractiveness in the global investment landscape.....	704
Otaboev Akhmed Makhsudbek o'g'li, Juliana Juliana, Fazliddin Nasriddinov	

Xalqaro migratsiyaning O'zbekiston mehnat bozori va inson kapitaliga ta'siri.....	709
Tilabova Kumush Farhod qizi	
Анализ и оценка естественного освещения помещений образовательных учреждений.....	714
Пирмухамедова Шахноза	
Актуальные вопросы укрепления доверия населения к банковской системы Республики Узбекистан...	719
Рузибоева Нилуфар Тулкин кизи	
Методические подходы к формированию механизмов стратегического управления развитием химической отрасли.....	725
Бибутова Шахло Саъдуллаевна	
Iqtisodiyotni rivojlantirishda erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etishning afzalliklari va muammolari	730
Axmedova Dilbar Buronovna	
Natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirishda sog'liqni saqlash muassasalarini moliyalashtirishning mohiyati.....	734
Ishmanova Diana Nurmamadovna	
Oziq-ovqat sanoatini tashkiliy-iqtisodiy jihatdan rivojlanti-rishning nazariy asoslari	737
Muxtorova Madina Azamat qizi	
Ipoteka kreditlari sohasidagi islohotlar va kelajakdagi istiqbollar	741
A'zamxo'jayeva Nihola Sulaymon qizi	
Sanoat ishlab chiqarish tizimining investitsion xususiyatlari	746
Yodgorova Xalima To'liqinovna	
Budjet ijrosini samarali ta'minlashda davlat xaridlarining ahamiyati.....	752
Sholdarov Dilshod Azimiddin o'g'li, Fayzullayeva Zilola Ravshanovna	
Aholi sog'ligi – milliy boylikning tarkibi va jamiyat taraqqiyotining muhim shartidir.....	763
Djumabayeva Shaira Xalillayevna	
Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari: hisob siyosati.....	769
Rizayev Nurbek Kodirovich, Mamatova Charos Shavkiddinovna	
Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsion muhitning o'рни	778
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna	
Davlat ishtirokidagi korxonalarda korporativ ijtimoiy mas'uliyat ("Rossiya temir yo'llari" OAJ misolida).....	784
Xidirova Marg'uba Rustamovna, Saidqulov Avazbek Botirqul o'g'li	
Raqamli transformatsiyaning O'zbekistonning investitsion jozibadorligiga ta'siri	790
Saitkamolov Muxammadxo'ja Sobirxo'ja o'g'li, Markabayeva Jansaya Aybek qizi	

SUV RESURSLARIDAN FOYDALANISHDA XORIY TAJRIBALARI

Berdiyev Anvar Abdivaliyevich
Qarshi Davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, suv resurslaridan samarali foydalanishning xorij tajribalariga asoslangan holda muammolarni bartaraf etish yo'llari ko'rsatilgan. Jumladan, suv resurslaridan samarali boshqarish, suvni ehtiyot qilish (asrash), suvdan foydalanishni oqionalashtirish va suvni asrovchi texnologiyalar rivojlanish sur'atlariga erishish, daryolar va yer osti suvlaridan foylanishni optimallashtirish, suv inshootlaridan foydalanish xarajatlarini kamaytirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: suv resurslari, suv resurslarini boshqarish, yer osti suvlari, boshqaruv usullari, boshqaruv jarayoni, boshqaruv mexanizmi, cheklangan suv resurslari, taqsimot darajasi, boshqaruv funksiyalari, ekologik sharoit, suvga bo'lgan talab, vertikal boshqaruv.

Abstract: This article shows ways to eliminate problems based on the foreign experiences of the effective use of Water Resources. Proposals have been developed, including effective management of Water Resources, Water prudence (conservation), rationalization of water use, and achieving the pace of development of water-preserving technologies, optimizing the foiling of rivers and groundwater, and reducing the cost of using water facilities.

Key words: Water Resources, Water Resources Management, groundwater, management methods, management process, management mechanism, limited water resources, distribution level, Bashkir functions, environmental conditions, water demand, vertical management.

Аннотация: данной статье показаны пути устранения неполадок, основанные на зарубежном опыте эффективного использования водных ресурсов. В частности, разработаны предложения по эффективному управлению водными ресурсами, сохранению (сохранению) водных ресурсов, рациональному использованию вод и достижению темпов развития водосберегающих технологий, оптимизации использования рек и грунтовых вод, снижению затрат на эксплуатацию водных объектов.

Ключевые слова: водные ресурсы, управление водными ресурсами, подземные воды, методы управления, процесс управления, механизм управления, ограниченные водные ресурсы, уровень распределения, функции управления, условия окружающей среды, спрос на воду, вертикальное управление.

KIRISH

Bugungi kunda suv muammolarini hal qilish va suv taqchilligini yumshatish uchun qat'iy choralar ko'rish zarurligini anglab yetmoqda. Suvdan foydalanish bo'yicha eskicha qarashlar o'zgarmoqda, tabiiy resurslarni boshqarishdagi qotib qolgan usullardan voz kechishning qulay va samarali yo'llari izlanmoqda. Bu jarayon tar- moqlarda jadal rivojlanayotgan tub o'zgarishlar sharoitida kechmoqdaki, bunda nafaqat qonunchilik darajasida, balki barqaror rivojlanish hamda ekologik xavfsizlikka erishish maqsadida yangi ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish, o'zaro harakatlarni ishlab chiqishda maqbul yechimlarni topish muhimdir.

Dunyo miqyosida suv omborlarida yuzaga kelgan asosiy muammo – mazkur gidrouzellar yuqori byeflari foydali sig'imlarining loyqa-cho'kindilar evaziga keskin ravishda qisqarib borishidir. Respublikamiz tog' oldi zon- alaridagi kichik va o'rta sig'imli suv omborlari va selsuvomborlarining loyqalanishi, ulardan foydalanish jarayon- larida jiddiy kamchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Mazkur muammoga bag'ishlangan xorijiy va mahalliy mutax- assislar takliflarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqilgan injenerlik yechimlari universal tavsifga ega emas, ya'ni ularni konkret bir suv omborida gidrologik, gidravlik, girotexnik va ekspluatatsion omillarni inobatga olib qo'llash keskin chegaralangan hisoblanadi.

Suv omborlari loyqalanishi oqibatida, ularning sug'orish zonasida reja asosida suv ta'minoti buzilishi, suv manbaalari suv yig'ish zonalaridan yig'ib kelingan tabiiy minerallarga boy cho'kindilarning suv omborlari

yuqori byeflarida qolib ketishi, o'zanli suv omborlarda suv toshqinlari va sel oqimlarini transformatsiya qilishdagi qiyinchiliklar, gidrotexnik inshootlarni loyqa bosish xavfi yuzaga kelishi va hakoza salbiy holatlar kuzatilmogda. Yuqorida qayd qilinganlardan kelib chiqqan holda, mahalliy-tabiiy sharoitlarni va ekspluatatsion omillarni inobatga olib, suv omborlari yuqori byeflari loyqalanishini boshqarish va yuzaga kelgan loyqa cho'kindilarni tozalashning samarali texnologiyalarini ishlab chiqish bugungi kundagi o'ta dolzarb ekologik muammolarni yuzaga kelishina olib keladi.

Dunyoning barcha davlatlarida bugungi qishloq xo'jaligida sug'oriladigan yerlar kunda eng muhim milliy boylik sifatida e'zozlanib kelinmogda. Ayniqsa, rivojlangan davlatlarda sug'oriladigan yerlardan samarali foydalanishga, uning qishloq xo'jaligi muomalasidan chiqib ketishining oldini olishga davlat siyosati darajasida katta e'tibor berilmogda. Shu nuqtayi nazardan xorijiy tajribalarning ahamiyatli jihatlarini ayrim davlatlar misolida ko'rib chiqishimiz lozim.

Yer shari aholisi soni o'sib borishiga muvofiq ravishda oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyoj ortishi va bu ehtiyojni sug'oriladigan yerlar texnologiyasi asosida qondirishga bo'lgan intilishning kuchayishi ko'plab daryolardan suv olish global o'zgarish jarayonlarining asosiy sababidir. Buning natijasida tabiiy ekotizimlar buzilmogda va ular texnik tizimlar bilan almashtirilmogda. Zamonaviy iqtisodiyotning barcha tarmoqlari tomonidan suv obyektlarining ifloslantirilishi bu jarayonlarga "munosib hissa"sini qo'shmogda. Suv ekotizimlarining intensiv degradatsiyalashuvi sodir bo'lmogda. Hozirgi paytda dunyoda suv-botqoqlik ekinlarining qariyb yarmi, xususan, 10 mingga yaqin turlaridan 20 %i yo'q. Dunyoning ko'plab mintaqalarida suv resurslari tabiiy fluktuatsiya chegaralarida oldingidek miqdor va sifatda qaytadan yangilanmayapti, ya'ni amalda yangilanmaydigan resurslarga aylanib qolmogda.

Insoniyat tomonidan iste'mol qilinadigan suv hajmining juda kattaligi va bu hajm tezlik bilan o'sib borayotganligi (faqat XX asrning o'zida suv iste'moli 6,0 martaga o'sgan va uning o'sish sur'atlari aholining o'sish sur'atlaridan 2,0 barobardan ko'proq martaga ortiq bo'lgan) xuddi shunday tarzda suvni ehtiyot qilish (asrash), suvdan foydalanishni oqilonalastirish va suvni asrovchi texnologiyalar rivojlanish sur'atlariga erishilishiga olib kelmadi. Qishloq xo'jaligida iste'mol qilinadigan jami suv massasining 60 %i nomahsulli bug'lanishga ketmogda va ifloslangan suv ko'rinishida daryolar va yer osti suvlariga qaytmogda. Shahar va sanoatda suvning iste'moli ham nihoyatda samarasiz. Rivojlanayotgan mamlakatlarda suv ta'minoti tizimidagi oqib ketishlar, bu tizimlarga noqonuniy ulanish va ulardan samarasiz foydalanish evaziga suv manbalaridan olingan suvlarning 50 %ga qadar bo'lgan qismi yo'qolmogda. Bu ko'rsatkich darajasi taraqqiy etgan mamlakatlarning ko'pchiligida ham yuqoridir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Dunyodagi eng yirik 227 ta daryoning deyarli 60 foizi to'g'onlar, kanallar va suv olish inshootlari yordamida qismlarga bo'lib tashlandi. XX asr davomida va asosan, uning so'nggi 50 yilida insonning planeta suv sikliga ta'siri faqat gidrotexnik qurilish hisobidan global ko'lamga yetdi. 1950-yilga qadar balandligi 15 metrdan yuqori bo'lgan 5 mingta to'g'on qurilgan bo'lsa, hozirgi paytda ularning soni 45 mingdan oshib ketdi. So'nggi yarim asrda dunyoda o'rtacha har kuni 2 ta to'g'on yaratildi.

Bugungi kunda jahonda suv taqchilligi muammosi tobora keskinlashib bormogda. Dunyo aholisi sonining ortib borishi, hayot farovonligi darajasini yaxshilashga intilish eng avvalo iste'mol qilinayotgan suv hajmlarining ekstensiv o'sishiga olib kelmogda. Jahonda 1980-yildan boshlab suvdan foydalanish darajasi yiliga o'rtacha 1% ga o'sib bu tendensiya 2050-yilgacha ham o'rtacha o'sish suratini saqlab qolishi kutilmogda, bu esa mavjud holatga nisbatan 20-30 % ko'p demakdir. ^[1]

AQShning sanoat sektorida o'rtacha har bir kubometr suvdan 20 martadan ko'proq qayta foydalanilmogda. Rossiya sanoat sektoridagi suv ta'minoti tizimining deyarli yarmi suv ta'minotining qayta va aylanma asosiga asoslanib qurilgan. Umuman olganda, dunyoda har yili tabiiy manbalardan olinadigan suv massasining 10 %ga qadar qismi resikllashtirilmogda. ^[2]

Suv resurslari bilan ta'minlanganlikning xalqaro tasnifiga muvofiq, suv resurslari yiliga odam boshiga 500 m³ dan kam bo'lgan hududlar haddan tashqari suv resurslari tanqis bo'lgan, 500 m³ dan 1 000 m³ atrofida bo'lgan hududlar suv resurslari tanqis bo'lgan, 1 000 m³ dan 1 700 m³ gacha bo'lgan hududlar past darajada suv bilan ta'minlangan va 1 700 m³ dan yuqori bo'lganlar hududlar suv bilan ta'minlangan hudud toifasiga kiritiladi. ^[3]

Qishloq xo'jaligida suvdan foydalanish borasida Turkiya tajribasi alohida ahamiyatga molikdir. Xususan, Turkiya aholisi 65 milliondan ortiq (qishloq aholisi 25 milliondan ziyod) bo'lgan davlatlar qatoriga kirib, umumiy qishloq xo'jaligiga yaroqli haydaladigan yerlari 19 million gektarni tashkil yetadi va shundan 22,6 % sug'oriladigan yerlar. Turkiya iqlimi qishloq xo'jaligi uchun juda ko'p qulayliklar yaratadi (chegaralarining 60 foizi muzlamaydigan Qora, Marmara, Yegey, O'rta yer dengizlari bilan o'ralgan) va bu barcha turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish imkonini beradi. Ammo qishloq xo'jaligi tarmog'i yaxshi rivojlanmagan, masalan,

katta imkoniyatlar mavjud bo'lgan sharoitda asosiy qishloq ho'jaligi yekini bo'lgan g'allaning o'rtacha hosildorligi 21 sentnerni tashkil qiladi va aholi jon boshiga yetishtiriladigan go'sht miqdori o'rtacha 18 kg tashkil qiladi.

Turkiyada qishloq xo'jaligi yekinlarini sug'orish maqsadlarida ishlatiladigan suvga to'lovlar bo'yicha mahalliy sharoit hisobga olingan mexanizm ishlab chiqilgan. Sug'oriladigan yerlarning 55,8 foizi yeski sug'oriladigan va 44,2 foizi yangidan o'zlashtirilgan yerlar bo'lib, yeskidan sug'oriladigan yerni sug'orish uchun ishlatiladigan suvga xaq olinmaydi. Bunda yekin maydonlarini sug'orish va suvni taqsimlash, suvdan foydalanish inshootlari qadimdan mavjud bo'lganligi e'tiborga olingan.

Dunyo miqyosida suv resurslarining ko'pligiga hamda bu resursning asosan qayta tiklanadigan xususiyatiga qaramasdan, dunyo aholisining beshdan bir qismi suv tanqisligi sharoitida yashaydi. Bu, birinchi navbatda, chuchuk suvning makon va vaqt bo'yicha noteks taqsimlanishi natijasidir, bu iqtisodiy nomutanosiblik, tartibsizliklari va muvaffaqiyatsizliklarning asosiy harakatga keltiruvchi omil hisoblanadi. Shunga ko'ra, suv resurslaridan samarali foydalanish va ularni hisobini yuritishda ko'plab yondashuvlar shakllangan.^[4]

Yangidan o'zlashtirilgan yerlarda foydalaniladigan suv resurslari uchun alohida to'lov mexanizmlari joriy yetilgan va bu mexanizmida ikki turdagi xarajatlarni qoplash mezon sifatida qabul qilingan: suv inshootlaridan foydalanish xarajatlarini o'z ichiga olgan- yekspluatatsiya solig'i sug'oriladigan yekin maydonlari hisobiga to'lanadi; suv xo'jaligi gidromeliorativ inshootlari qurilishi uchun sarf qilingan kapital mablag'larining bir qismini qoplash maqsadida joriy yetilgan soliqni joriy yetish orqali. Mazkur soliq miqdori ham sug'oriladigan yekin maydonlarini hisobga olgan holda belgilanadi.

Hozirgi kunda Turkiyada 152 ta suv ombori ishlab turibdi, yana yangidan 50 dan ziyod suv omborlari qurilmoqda. Ahamiyatli jihati shundaki, davlat tomonidan suv xo'jaligi tizimi faoliyati uchun sarflanayotgan umumiy mablag'larning 40 foizidan ortig'i gidroenergetika resurslarini sotish hisobidan qoplanadi. Mamlakatda sug'oriladigan yerlarning ahamiyatli jihatlari juda katta bo'lib, bunday yerlarni aholiga uy-joy qurish yoki boshqa maqsadlar uchun taqsimlashtirish ishlari qattiq nazoratga olingan.

Xitoy davlati aholisi salkam 1,3 mlrd. nafarni tashkil qilib, umumiy foydalaniladigan yer maydonlari 138 mln. gektarga teng va aholi jon boshiga 0,11 gektardan yer to'g'ri keladi. Haydaladigan yer maydoni 100 mln. gektar bo'lib, shundan 50 mln. gektari sug'oriladigan yerlar hisoblanadi. Yillik yog'ingarchilik miqdori o'rtacha 1200 mm ni tashkil qiladi yoki har gektar yerga 12 ming kubometr suv zahirasi to'g'ri keladi. Bu yerda sug'orish ishlari uchun bir yilda o'rtacha 400 mlrd. kubometr suv ishlatilib, o'rtacha bir gektar maydonga 7,1 ming kubometr suv zaxirasi to'g'ri keladi.

Xalqaro amaliyotda suv resurslarini samarali boshqarish bo'yicha asosiy yondashuvlar Suv resurslarini kompleks boshqarish (Integrated water resources management- IWRM) konsepsiyasi asosida amalga oshiriladi.^[5] Mazkur konsepsiya suv aylanishini barcha tabiiy jihatlari bilan, shuningdek, jamiyatning (yoki butun mintaqaning) turli tarmoqlaridagi suvdan foydalanuvchilarning manfaatlarini tan oladi; shuning uchun u suvning ham tabiiy, ham insoniy o'lchamlariga murojaat qiladi. Suv mavjudligining geografik o'zgarishi va yuqori hamda quyi oqimdagi mumkin bo'lgan o'zaro ta'sirlar nuqtayi nazaridan davriy o'lchovlarni, shuningdek, suv mavjudligining tabiiy mavsumiy, yillik va uzoq muddatli tebranishlari kabi vaqt shkalalarini hisobga olishga alohida o'lchov vositalarini taqdim etadi.^[6, 7, 8]

Zhaoyang Yang va boshqalarning tadqiqotlarida esa, suv resurslarining o'tkazish qobiliyati (water resources carrying capacity-WRCC) konsepsiyasi bo'yicha jiddiy tadqiqotlar olib borildi. Ushbu tadqiqotda analitik ierarxiya jarayoni (analytic hierarchy process-AHP) va tizim dinamikasi (SD) modellari asosida suv resurslarining o'tkazish qobiliyatining sumulatsiya modeli yaratilgan. Mazkur simulatsiya modeli asosida suv resurslarini mamlakat hududlari bo'yicha samarali taqsimlash bo'yicha 5 ta ssenariydagi variantlar taklif etiladi.^[9]

Ciriacy-Wantrup S.V. va boshqalar tadqiqotlarida suv resurslaridan foydalanishni baholashda ikkita yondashuv taklif etiladi. Birinchidan, ruv resurslaridan foydalanish orqali ko'riladigan foyda-xarajat tahlilining turli xil hisoblash texnikasi orqali. Ikkinchi yondashuv suv resurslarini belgilangan me'yorlarini o'rnatish va ularga nisbatan farq va chetlanishlarni aniqlash asosida.^[10]

Xitoydagi yirik suv xo'jaligi tizimlaridan biri Xuanxe daryosi asosida faoliyat yurituvchi majmuadir. Majmua-ning uzunligi 252 kilometr bo'lib, u 460 ta suv inshootlari, 13 ta dyukerni o'z ichiga oladi. Bu yerda suv daryodan 40 metr balandlikka ko'tarib beriladi. Bugungi kunda Xitoy suv xo'jaligi vazirligi suvdan foydalanish borasida katta huquqlarga yega bo'lib, mamlakatda suv xo'jaligi bo'yicha alohida militsiya tizimi ham tashkil qilingan va bu suvdan foydalanish jarayonini nazorat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada suv resurslaridan samarali foydalanishning qiyosiy solishtirish, statistik ma'lumotlarni o'rganish va iqtisodiy jihatdan taqqoslash va tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, ilmiy abstraksiyalash, analiz va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan keng foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Suv xo'jaligi tizimini ushlab turish uchun davlat tomonidan qurilgan suv omborlari va 5 mingdan ortiq suv inshootlari xizmat qiladi. Xitoyda 1980 yillarda boshlangan iqtisodiy islohotlar tufayli qishloq xo'jaligida keng ko'lamda olib boriladigan ishlar jarayonida suv resurslaridan samarali foydalanishga ham katta e'tibor beriladi. Qishloq xo'jaligida sarflanadigan suv uchun xaq to'lash hududlarga va ulardagi suv resurslari miqdoriga qarab belgilanadi. Xitoyda davlat tomonidan 50 million gektar sug'oriladigan yer maydonida sug'orish ishlarini olib borish uchun yiliga 50 milliard yuan mablag' sarflanadi, yoki bu har bir gektar maydon hisobiga 200 AQSh dollariga to'g'ri keladi. Ushbu mablag'larning davlat budjeti hisobiga – 75 foizi va suvdan foydalanuvchilar hisobiga yesa 25 foizi qoplanadi (1-jadval).

1-jadval: Xorijiy mamlakatlarda 1 ga sug'oriladigan yer uchun davlat tomonidan sarf-xarajatlar ko'rsatkichlari

Mamlakatlar nomi	Xarajat (AQSh dollari)
Isroil	300-1000
AQSh	200-700
Fransiya	200-500
Xitoy	100-250
Saudiya Arabistoni	1000-2500
O'zbekiston	36,5- 62,0

Isroil davlatining aholisi – 5,0 million nafardan ortiq va yekin maydoni -435 ming gektarni tashkil yetadi, shundan sug'oriladigan yekin maydoni – 220 ming gektar, kishi boshiga to'g'ri keladigan yer maydoni – 0,09 gektarni tashkil qiladi. Mamlakat qishloq xo'jaligi tarmog'ida yer va suv yetishmasligidan tashqari ishchi kuchi ham yetishmaydi. Bunday ijtimoiy-iqtisodiy va iqlim bilan bog'liq muammolarni mexanizatsiya darajasini oshirish yordamida yechishga harakat qilinadi. Tuproqdagi mavjud namlikdan maksimal foydalanish uchun yerga chuqur ishlov berilib, suv tuproqda ushlab qolinadi. Shunday usullar qo'llanilgan maydonlarning gektaridan 500 kilogrammdan qo'shimcha bug'doy hosili olishga yerishiladi. Isroil hozirgi kunda 100 dan ortiq mamlakatga 60 million dollardan ziyod qishloq xo'jaligi mashinalari yeksport qilmoqda. ^[11]

Suv mavjudligining eng muhim mezonlaridan biri suvning qayta tiklanadigan manbalardagi ulushi sifatida belgilangan suv stressi indeksidir. Ushbu ko'rsatkichning qiymatiga asoslanib, Jahon Resurs instituti quyidagi shartlar asosida suv ta'sirini tasniflaydi: <10% – past stress darajasi; 10-20% – past va o'rtacha stress; 20-40% – o'rta va yuqori stress; 40-80% – og'ir stress; >80% – juda yuqori stress. ^[12]

Isroil davlatida yillik yog'ingarchilik miqdori o'rtacha 1000 mm va undan ziyodni, mamlakatning sahro qismida 300-500 mmni tashkil qiladi. Isroil hududidagi barcha suv resurslari (oqova, yer osti va yer usti suvlari) ga oid masalalar bilan mamlakat miqyosida Davlat Suv Kengashining doimiy nazoratida bo'lgan Suv qo'mitasi shug'ullanib, qo'mita o'z faoliyatida, barcha tashkilot va korxonalar bilan belgilangan va cheklangan suv resurslarining ishlatilishi, ulardan samarali foydalanish bo'yicha kelishuv asosida ish yuritadi. Bu mamlakatda suv sarfi nazorati juda qattiq o'rnatilgan bo'lib, agarda iste'molchilar suvni limitda ko'rsatilganidan ortiq ishlatishsa, ulardan ortiqcha ishlatilgan har kubometr uchun suvning tannarxiga nisbatan 10 barobar ko'p haq olinadi.

Suv resurslarini qayta ishlatish bilan bog'liq tadbirlar mamlakatda yekin maydonlari, suv omborlari, yer osti qatlamlarida tuzlar konsentratsiyasi ko'payishiga, sho'rlangan yerlar salmog'i ortishiga olib kelmoqda va bu yesa yana qo'shimcha mablag' va xarajatlarni talab yetadi. Suv tanqisligi tufayli Isroil davlati dunyoda suvni yeng kam sarf qiladigan texnologiyalari bilan mashhur (2-jadval).

2-jadval: Xorijiy davlatlar sug'orma dexqonchiligida bir kompleks gektar uchun suv sarfi miqdori

№	Davlatlar nomi	Suv sarfi miqdori, m ³ /ga
1	Isroil	6000
2	Pokiston	18000
3	Rossiya	20000
4	Turkiya	14000
5	Turkmaniston	15000
6	Xitoy	15000
7	O'zbekiston (brutto)	12000
8	O'zbekiston (netto)	9000
9	Qozoqiston	25000
10	Hindiston	19000

Jahondagi ayrim davlatlarda qishloq xo'jaligi yekinlarini sug'orish uchun bir gektar maydonga sarflayotgan suv miqdori tahlillari ko'rsatishicha, Isroilning uslubi ustunligi yaqqol namoyon bo'ladi. Jumladan, AQSh ning Kaliforniya shtatida 12-14 ming m³; Hindistonda 19-22 ming m³; Pokistonda 18-20 ming m³, Turkiyada 14-20 ming m³, Xitoyda 15-17 ming m³, Turkmanistonda 15-19 ming m³, Qozog'istonda 25-35 ming m³, Rossiyaning sug'oriladigan Krasnodar o'lkasida 20-25 ming m³, Isroilda (tomchilatib sug'orish bilan) 6 ming m³ atrofida, O'zbekistonda yesa 11-12 ming m³ ni (brutto) tashkil qiladi, netto suv sarfi yesa ancha kam.

Suv resurslarini samarali boshqarish, ularning hisobi va hisobotini to'laqonli yuritish, suv iste'molchilari orasidagi munosabatlarni takomillashtirish hamda ushbu jarayonlarga xususiy sektorni keng jalb qilish maqsadida tashkil etilgan suv xo'jaligi maxsus xizmatlari faoliyatini takomillashtirish talab etiladi. ^[13]

Yaponiya, Turkiya, Xitoy, Isroildan boshqa yana bir qator davlatlar, jumladan: Fransiya, Gollandiya, Suriya, Hindiston, Pokiston, Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, Italiya, Indoneziya, Ispaniya, Marokash, Mis, Nigeriya kabi mamlakatlarda ham suv xo'jaligi islohoti natijasida suvdan tejab-tergab foydalanish va suv uchun to'lovlar mexanizmi yaxshi yo'lga qo'yilgan. Bu davlatlarning aksariyatida suv resurslaridan foydalanish xarajatlari ma'lum darajada davlat tomonidan o'zlariga xos shakllarda boshqariladi, ayrimlarida davlat subsidiyalari orqali, ba'zilarida ma'muriy-boshqaruv asosida amalga oshirilmoqda.

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan davlatlardan biri bo'lgan Fransiya da yesa keyingi yillarda mamlakat hududidan oqib o'tadigan ko'pgina daryolarning suv resurslarini nazorat qiluvchi politsiya tashkil yetilgan.

Ta'kidlash lozimki, barcha davlatlar hududida suv xo'jaligini rivojlantirish, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, yangi suv inshootlarini qurish, asosiy vositalarni ko'paytirish va yangiliklarni yaratish ishlari to'liq davlat tomonidan amalga oshirilmoqda. Masalan, Arab davlatlarida suv va suvga bog'liq barcha sarf-xarajatlarda markazlashgan holda davlat tomonidan qoplanadi.

XULOSA

Jahondagi ayrim davlatlarda yesa ushbu maqsadlar uchun davlat tomonidan 30-50 yil va undan ortiq muddatga mo'ljallangan imtiyozli kreditlar ajratilmoqda. Bunday kreditlar ko'pgina davlatlarda to'liq o'z mablag'lari zaxirasi hisobidan, ayrim hollarda, ularning bir qismi dunyodagi turli moliyaviy fondlar va tashkilotlar yordamida amalga oshiriladi. Lekin biron-bir davlat hududida suv resurslariga qo'yilgan talab va ishlab chiqilgan qonunlar suvdan foydalanish tijorat maqsadlariga qaratilmagan bo'lib, balki, avvalo, insonlar manfaati uchun suvga bo'lgan munosabatni zamon talabiga moslash, suvni asrab va tejamkorlik bilan foydalanish tamoyillari asosida qurilgan. Bu iqtisodiyot tarmoqlarining suv resurslariga bo'lgan yehtiyoji bilan sarflanayotgan suv miqdorlari o'rtasidagi tafovutni kamaytirish, ularni to'g'ri yo'naltirish masalalari yechimini hal yetish, kelajak avlod uchun suv resurslari to'g'risida qayg'urishdir.

XXI asr boshidan boshlab insoniyat uchun global muammoga aylanib borayotgan suv resurslari taqchilligi masalasini hal qilishga, ulardan oqilona foydalanishga e'tibor berib, o'z iqtisodiy ko'rsatkichlari, ichki va tashqi imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda dasturlar tayyorlamoqdalar va dasturlarni ma'lum darajada amalga oshirmoqdalar.

Suvdan foydalanish jarayoni tahlil qilinganda yana bir masalaga e'tibor qaratish lozim, ya'ni dunyodagi davlatlardan birortasining qishloq xo'jaligida O'zbekiston kabi deyarli 100 foiz sug'oriladigan yer maydonlaridan foydalanilmaydi.

Markaziy Osiyo hududida, xususan, O'zbekiston hududida yozda o'simliklarning vegetatsiya davrida yog'ingarchilik umuman kuzatilmaligi tufayli tuproq namini ushlab turish faqatgina sug'orish tadbirlari orqali amalga oshiriladi. Bu holat nafaqat mas'uliyatni, shuningdek katta mablag'ni sarflab turishni taqozo yetadi.

O'zbekiston sug'oriladigan yer maydonlari, bu maydonlarga ishlov berish va yuqori hosil yetishtirish jarayonlarida suv xo'jaligi tizimining ahamiyati kattaligi bo'yicha ham, bu sohaga davlat tomonidan ajaratilayotgan mablag' miqdoriga ko'ra ham boshqa davlatlardan keskin farq qiladi.

Rivojlangan davlatlarda sug'orish texnologiyasini takomillashtirishga katta ahamiyat beriladi. Sug'orish texnologiyasining progressiv usullari dastlabki kapital quyilmalarni ko'proq talab qilsa ham, suv sarfini va mehnat sarfini tejash imkoniyatini beradi. Bu, ayniqsa, ish kuchi qimmat bo'lgan davlatlarda juda muhim ahamiyat kasb yetadi.

Dunyo tajribasida innovatsion faollik darajasini belgilashning asosiy mezonlaridan biri bu qilingan ixtiro va kashfiyotlar uchun olingan patentlar soni va ularning yillar hamda iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha o'sishi hisoblanadi. Bu boradagi ma'lumotlar tahlillari ko'rsatishicha, 2008-yilda Xitoyda 203481 ta patentlar olingan bo'lsa, bu ko'rsatkich AQShda 400769 ta, Yaponiyada 391002 tani tashkil yetgan. 2017-yilga kelib yetakchilik Xitoyga o'tib 526412 tani, AQShda 503582 tani, Yaponiyada yesa 342610 tani tashkil yetgan. Patentlar soni bo'yicha yaqqol ustunlik 2017-yildan boshlab Xitoy, AQSh va Yaponiya davlatlariga tegishli bo'lgan.

Shuningdek, Janubiy Koreya, Germaniya, Hindiston va Rossiya kabi davlatlarda ham ixtiro va kashfiyotlar uchun olingan patentlar sonining barqaror darajada o'sish ko'rsatkichlariga yega bo'lganligi kuzatiladi. Bu o'z

navbatida yuqorida nomlari qayd yetilgan davlatlarda ilmiy-texnik va innovatsion rivojlanish yuqori darajada yekanligidan dalolat beradi. Bu sohada mamlakatimizda ham ixtiro va kashfiyotlar uchun olingan patentlar soni o'sib bormoqda.

Bundan tashqari ilmiy muassasalarning ilmiy va ilmiy-texnikaviy salohiyatini belgilovchi muhim ko'rsatkichlardan biri bu ilm-fan sohasining moddiy-texnik jihatdan ta'minlanganligi va qurollanganligi darajasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Burek P., Satoh Y., Fischer G., Kahil Mt., Scherzer A., Tramberend S., Nava L.F., Wada Y., Et all. 2016. Water Futures and Solution – Fast Track Initiative (Final Report). IIASA Working Paper. Laxenburg: WP-16-006. P.88.
2. Данилов-Данильян В.И, Лосев К.С. Потребление воды: эколого-гический, экономический, социальный и политический аспекты. – М.: Наука, 2006. – 221 с.
3. Falkenmark M., Widsrand C. Population and water resources: A delicate balance. Population Bulletin. 1992. 47(3). November. P. 36
4. Hering J. G., Ingold K. M. Water resources management: what should be integrated? //Science. – 2012. – Т. 336. – №. 6086. – С. 1234-1235.
5. Agarwal A. et al. Integrated water resources management. – Stockholm: Global water partnership, 2000. – С. 1-67.
6. Savenije H. H. G., Van der Zaag P. Integrated water resources management: Concepts and issues //Physics and Chemistry of the Earth, Parts A/B/C. – 2008. – Т. 33. – №. 5. – С. 290-297.
7. Rahaman M. M., Varis O. Integrated water resources management: evolution, prospects and future challenges //Sustainability: science, practice and policy. – 2005. – Т. 1. – №. 1. – С. 15-21.
8. Biswas A. K. Integrated water resources management: a reassessment: a water forum contribution //Water international. – 2004. – Т. 29. – №. 2. – С. 248-256.
9. Yang Z. et al. Comprehensive evaluation and scenario simulation for the water resources carrying capacity in Xi'an city, China //Journal of environmental management. – 2019. – Т. 230. – С. 221-233.
10. Ciriacy-Wantrup S. V., Bishop R. C., Andersen S. O. Water policy and economic optimizing: Some conceptual problems in water research //Natural Resource Economics. – Routledge, 2019. – С. 67-76.
11. Собиров А. Хорижий давлатларда сувдан фойдаланиш. <http://ft.uz/cgi-bin/main.cgi?lan= u&raz=17&id=495>.
12. Ритчие Н., Росер М. Ватер усе анд стресс // Оур Ворлд ин Дата. 2017. УРЛ: <https://ourworldindata.org/water-use-stress> (дата обращения: 10.01.2023).
13. Axmedov S. N. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari // "yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot. 2023-yil, avgust. № 8-son.

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Jtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 3

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.